

posudek disertační práce:

Pavel B. Kůrka

Samospráva farností v utrakvismu

ETF UK Praha 2009, 162 ss. strojopisu vč. příloh

vedoucí práce: prof. PhDr. Noemi Rejchrtová

Ústředním tématem předkládané práce jsou samosprávné prvky při řízení a správě utrakvistických farností v Čechách v 15.-17. století. Autor si všímá hlavních samosprávných projevů, které jsou známy i z jiných prostředí: způsobu volby faráře, charakteru funkce zádušních úředníků a způsobu správy zádušního jmění. Práce nemá charakter syntézy všech těchto tematických okruhů. Formou pramenných sond se snaží dobrat přehledného obrazu zvoleného tématu a pomocí analogií z říšského prostředí vyhodnotit vývoj a situaci v Čechách uvedeného období.

Úvodní partie seznamuje s cílem autora, podává historiografický přehled a vymezení pojmoslovné. P. Kůrka se rozhodl omezit své zkoumání pouze na královská města, čímž si zvolil velmi specifické prostředí, které nemůže zastoupit celkovou situaci v zemi. Musíme počítat s tím, že maloměstské, a zvláště venkovské farnosti byly v jiném postavení, než prostředí hrdých svobodných měšťanů. Autorova volba však byla dána pramennou situací, která nedovoluje celoplošný výzkum. Tato volba je proto pro počínající bádání o samosprávě farností celkem pochopitelná.

Historiografická část úvodu se zaměřuje na zachycení dobové podmíněnosti způsobu tázání jednotlivých historiků nebo škol. Autor se omezuje na postižení dobové filosofie dějin a pomíjí vyhodnocení konkrétního přínosu jednotlivých generací, resp. jejich názorového střetu v otázkách proměn farní sítě u nás. Více pozornosti věnuje odborné literatuře německé, která mu posloužila jako vodítko k jeho práci a kde prokázal dobrý přehled po aktuální produkci.

Terminologická část úvodu se dotkla řady pojmů, mohla však být konkrétnější ve vymezení utrakvismu, obce a osady, s nimiž pracuje, které však nemají v práci vždy jednoznačné kontury.

Druhá část práce se ohlíží na předobrazy postojů husitských teoretiků i praktiků. Je dobře známou skutečností, že husitské hnutí volalo po návratu k zásadám prvotní církve, k jejímu ideálnímu a idealizovanému životu a opíralo se v co nejširší míře o biblické texty, které se snažilo v doslovném výkladu naplňovat. Proto je logické, že autor hledá základ a

předlohy husitského a utrakvistického uspořádání církevního života v době novozákonní a starověké. Sleduje úlohu laiků ve správě církevních obcí v nejrannějších stádiích jejich vývoje a prokazuje dobrou obeznámenost s exegetickou i církevně-historickou látkou.

Práce P. Kůrky má dvojí základní rozměr – teologický a historiografický. Musím na tomto místě poznamenat, že první z nich nejsem kompetentní hodnotit a zaměřím se ve svých poznámkách čistě na dějepisnou složku předkládané disertace.

Z tohoto pohledu je málo prostoru věnováno reálnému vývoji farní sítě u nás a správě farností před nástupem reformačního vývoje, vč. otázek zavedení patronátního práva v českých zemích. Není dostatečně reflektována adekvátní odborná literatura a kontroverze v ní řešené, které se týkají zmíněných otázek. Vzniká tak jisté napětí mezi výkladem o rané církvi a výkladem o reálné situaci v Čechách, jejichž vstup mezi vyspělé křesťanské státy byl opožděn oproti západní Evropě. Nelze tu proto uplatnit přímočaře teze odvozené z vývoje Francké říše a jejích nástupců.

Jako třetí část je zařazena kapitola všímající si samosprávných prvků ve správě farností v Říši. Podává velmi stručný výklad o situaci za vrcholného středověku, která teoreticky mohla být, ale ve skutečnosti asi nebyla vzorem pro české snahy o uplatnění samosprávy farností. Nicméně autor zde shledává řadu prvků, s nimiž se pak setká v 16. stol. v Čechách, a připravuje si tak materiál pro komparaci. Jeho pozornost se zaměřuje na několik stránek samosprávného uplatnění měst. Na příkladech říšských měst i menších městských lokalit zmiňuje jejich snahy o ovládnutí patronátních práv k městským kostelům, o vliv na správu zádušního majetku (včetně regulace objemu darů církvi), účast na volbě faráře, správě záduší v užším slova smyslu, ustanovování kostelních úředníků a služebníků a konečně i vytváření farních společenstev s charakterem právnické osoby. Výklad pak pokračuje k problematice proměn těchto tendencí za reformace, která některé prvky posílila (např. ovládnutí chudinské péče) a někde plynule navázala na dosavadní vývoj (posílení pozice farní obce ve věcech týkajících se jejího kostela a farnosti vůbec). Třetí kapitola práce přináší pestrou mozaiku různých prvků reprezentujících samosprávné projevy, postrádá však soustavnější shrnutí a rozlišení některých pojmů. Zvláště by zasloužilo pozornosti postižení toho, kdy se u velkých měst jedná o ingerence města jako celku (městské rady) do záležitostí jednotlivých farností, a kdy se svých věcí ujímají sami farníci jednotlivých osad.

Čtvrtá část disertační práce je věnována teologickému výkladu eklesiologických otázek a nauce o církevní obci. Zaměřuje se jak na situaci českou v 15. stol., tak na světovou reformaci a také na Jednotu bratrskou. Autor úvodem konstatuje, že středověká teologie přináší málo teoretických podnětů ke studiu dobového vnímání farnosti. Postižitelnější je

praxe vytváření malých komunit hnutími stojícími na okraji nebo mimo oficiální církevní společenství, z níž lze usuzovat na význam přikládaný bezprostřednímu svátostnému prožitku v rámci úzkého společenství blízkých věřících. Autor se krátce dotýká eklesiologie J. Husa a J. Rokycany se zaměřením na jejich vnímání obce a schopnosti samosprávného jednání. Stranou ponechává vnímání farnosti teoretiky tábořskými, čímž se zabýval kdysi A. Molnár (citováno v seznamu literatury). Také partie věnovaná reformaci se zaměřuje především na shrnutí názorů na pojem církve, ačkoli v reformaci již vystupuje daleko výrazněji možnost postihnout, jaká role byla přisuzována obcím věřících. Budování církve od obcí je nejširě pojednáno v českém prostředí v konfesi Jednoty bratrské. Jednotě proto věnuje více místa také autor a sleduje rozsah pravomocí obce jako výraz samosprávy v tomto společenství. Jednota ovšem nepředstavuje v českém prostředí většinovou skupinu a je pouze českým menšinovým specifíkem, které zůstává na okraji hlavního vývojového proudu, kterému je věnováno jádro disertace.

Po všech uvedených teoretických a historicky retrospektivních částech přechází autor v druhé polovině práce k vlastnímu výzkumu. Nejprve se věnuje otázce „volby“ faráře. Užívám uvozovek, neboť zde nejde jen o volbu v pravém slova smyslu. Kandidát probírá různé formy výběru osoby vhodné k farnímu úřadu. Zatímco volba faráře farní osadou je v Čechách výjimečným úkazem a po nepatrných zmínkách z 13.-14. stol. na čas mizí, patronát měšťanů-patricijů lze pro největší města doložit dost záhy. *Měšťanský patronát* se uplatňoval ve větší míře v případě drobných beneficí fundovaných samotnými měšťany. Přechod patronátu z osoby zakladatele nebo jeho dědiců na korporativní městskou instituci – městskou radu – je zřejmě prvním uplatněním *městského patronátu*, jehož rozšíření přichází za husitství. Tehdy se uplatní také druhá možná rovina – výběr faráře samotnou farní obcí. Jednou z cest k tomu byla uzurpace patronátů církevních institucí, ale také patricijských rodin, které město opustily (např. v Praze). O těchto posunech, které bych považovala za nejdůležitější jev v oblasti samosprávného vývoje, však máme minimálně zpráv a můžeme pozorovat jen jeho výsledky. Autor si nekladl za úkol zkoumání počátečního období tohoto vývoje a zaměřil se hlavně na dobu, kdy jsou již tyto skutečnosti dotvořené.

Přes fakt uzurpace některých patronátních práv a širšího uplatnění farních osad např. při aktivním vyhledávání nedostatkových kněží, zůstává v Čechách v platnosti systém prezentací a potvrzování kandidátů na benefícia, byť i není důsledně dodržován. Kůrka přináší několik příkladů pro způsob výběru faráře a pro vztahy mezi farářem a osadou, příp. farářem a patronem nebo konsistoří. Ukazuje, jak variabilní situace byla u jednotlivých kostelů, a to i v rámci jednoho města. Dodejme, že to byl nejspíše právě nedostatek kněží,

který neumožňoval rozvinutí praxe volby. Problém byl zesílen ještě konfesní rozmanitostí v zemi, takže jednání o faráře se řešila *ad hoc*, podle konstelace aktérů – města, obce, patrona, kandidáta na faru. Jak autor upozorňuje, pojem „volba“ byl v dobových pramenech užíván i pro dosazení faráře vrchností. Hovořit proto o neexistenci „volby v kanonickém smyslu“ není pro sledované prostředí právě vhodné. Česká města představovala složité organismy, v nichž je pro reformační dobu obtížné vymezit přesně vztahy v rámci patronátního práva, což je patrné i z textu disertační práce.

Následující část přináší několik pohledů na zádušní úředníky. Autor zde vychází z vlastního rozsáhlého pramenného výzkumu, jehož výsledky sice ke škodě věci neprezentuje konkrétními rozbory (a odkazuje také minimálně na své dosud publikované práce, na něž by bylo možné se obrátit), ale shrnuje svá zjištění do ucelenějšího výkladu (s. 71-80). Konstatuje existenci trojího modelu správy záduší v českých královských městech. Zařazení města do jedné z kategorií vychází z poměru mezi trojím činitelem – městem jako patronem, farní osadou a zádušními úředníky. Pouze ve větších městech s více kostely se mohl rozvinout nejsložitější vícestupňový model, v němž se skutečně uplatnila samospráva reprezentovaná zádušními úředníky a kostelníky, ustanovovanými osadními staršími. Ve městech s jedním kostelem splývá často správa záduší s celoměstskými orgány. Nejčastější je střední model, kde zádušní úředníci plně podléhají městské radě. Zajímavé je konstatování přetrvávání utrakvistických zvyklostí v exulantských centrech v Sasku a Lužici, stejně jako srovnání uvedených samosprávných struktur s odlišným systémem v Jednotě bratrské. Škoda, že je oběma těmito otázkám věnován velmi malý prostor.

Druhou sondu do zádušní samosprávy tvoří případ Betlémské kaple, kde byla dosti složitá a dnes nedostatečně zjevná struktura beneficií. Předhusitský stav doznal v průběhu válek výrazné proměny, kaple nahradila zničený místní farní kostel a také zde se objevili zádušní úředníci, o nichž v prvotních nadačních listinách neslyšíme. Přesto za sporů mezi univerzitou a Starým Městem o obsazování beneficií a dosazování úředníků argumentují obě strany dávnými historickými právy. Betlémská kaple tak podlehla obdobnému vývoji jako ostatní farní kostely, neprosadila se tu však farní osada jako samosprávný činitel, nýbrž hlavní slovo měli představitelé složeného patronátu (univerzita a městská rada).

Třetí sonda se věnuje analýze staroměstského nařízení pro správu záduší z r. 1593, jímž se staroměstská rada pokusila omezit rozvoj samosprávy a vliv osad na volbu farářů a strhnout ji na sebe. P. Kůrka sleduje dopad tohoto nařízení u jednotlivých kostelů a zjišťuje konfesní příčiny tohoto postupu (obrana staroutrakvismu před radikálnějšími novými proudy).

Další faktor shledává v byrokratizaci městské správy, jejíž prosazení do sféry kostelního účetnictví bylo žádoucí po kritice vznesené císařem Rudolfem na nepořádné vedení účtů.

Čtvrtá sonda se týká jednoho staroměstského zádušního úředníka, Jana Kotvy. Zajímavou postavu zpodobil už J. Janáček, P. Kůrka doplnil obrázek jeho působení při záduší sv. Valentina, kde byl účasten reorganizace správy. Své byrokratické sklony uplatnil i v rámci cechu kočích. V práci slouží za příklad úředníka s výraznými sklony k písemnému úřadování, autor jej hájí oproti starší literatuře jako osobu s vyhraněnou představou o dobré veřejné správě prospěšné obecnému dobru.

Poslední výkladová partie je věnována zádušnímu hospodaření. Autor se nejprve vrací k velmi stručnému přehledu vývoje záduší v Čechách s upozorněním na některé dílčí sondy do kostelních účetních knih. Uvádí výběrově některé autory, ale neshrnuje celkově stav znalostí o správě záduší a zádušním účetnictví v 16.-17. stol. Ve vlastním výkladu si všímá pouze vybraných aspektů zádušního hospodaření (s. 104-129).

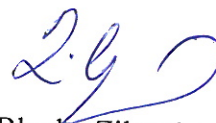
Na prvním místě se věnuje těm dochovaným účetním knihám, které mají týdenní frekvenci (sv. Barbora v Kutné Hoře, Kaňk, Rakovník, Soběslav). Partie je velmi zajímavým shrnutím výpovědní schopnosti těchto pramenů (všímá si způsobu datování, zápisu cifer, ročního kolísání výnosu petic, výdajů za víno v utrakvistickém prostředí). Litovat lze, že vedle shrnujícího výkladu není k dispozici i příslušná analytická část. K nejzajímavějším závěrům dospěl autor v otázce frekvence mší a častého přijímání věřícími, kde konstatuje dlouhé přežívání starokališnických zvyků do 16. stol., ale odliv takového pojetí bohoslužeb v závěru 16. stol. pod vlivem obou proudů evropské reformace. Zajímavé jsou samozřejmě také další jednotlivé informace o jiných výdajích spojených s liturgií a péčí o kostel. Nakonec konstatuje zachování kontinuity zádušního účetnictví po nástupu rekatolizace jen v některých lokalitách, konkrétně např. Praze, zatímco v ostatních studovaných městech došlo k přerušení evidence účtů a pozdnímu navázání v jiném duchu.

Druhou část uvedené poslední kapitoly věnoval P. Kůrka pražskému záduší sv. Havla, kde byl vydán r. 1598 předpis pro stanovení cen za pohřby. Po rozboru tohoto textu podává srovnání s dalšími zprávami o zvycích, cenách a organizaci pohřbů na základě kostelního účetnictví.

V závěru podává autor výhled vývoje záduší po administrativní likvidaci utrakvismu za pobělohorské rekatolizace a poukazuje na vývojové tendence v jiných zemích. Jako poučení z historie 16. stol. vyzdvihuje „přelévání prostoru městské svobody“ do farností, tedy posílení samosprávných tendencí na nejnižší rovině církevní správy v období počínajícího novověku.

Práce je vybavena přílohami, které přinášejí jednak ukázky knihovních záznamů, a dále ilustrují pomocí tabulek a grafů výklad o týdenních peněžních sbírkách a vývoj mortality ve sledovaných městech.

P. Kůrka vidí záduší jako úřad, který byl nejbližší obyčejnému člověku, který se s ním setkával v denním životě a mohl se také za jistých okolností zapojit do samosprávy této instituce. Autor načrtl ve své práci velice široký okruh problémů, jejichž spojnicí je fungování správy záduší u několika utrakvistických kostelů českých královských měst v 16.-17. století. Dal přednost širšímu přehledu před hlubším záběrem některé vybrané otázky. Cestu měl připravenou svými analytickými studiemi, které ani všechny neuvedl v bibliografické příloze. Vycházel z rozsáhlého archivního studia příslušných zádušních knih a prokázal, že si umí dobře poradit metodologicky i věcně se studovaným materiálem. Přes několik výtek a kritických poznámek považuji práci za vyspělou a vyhovující pro doktorskou rozpravu. Doporučuji ji proto k obhajobě.

PhDr. Blanka Zilyská, Ph.D.

Práce 29. 6. 2009